

Morten Haugaard Jeppesen

Den selvbefordrende profeti - indledning til Kants 'Idé til en almen historie'

Sideløbende med arbejdet med sine tre store Kritikker skrev Kant en række mindre afhandlinger om politik og historie. To af dem, 'Idé til en almen historie med verdensborgerlig hensigt' og 'Besvarelse af spørgsmålet: Hvad er oplysning?', publiceredes i 1784 med blot en måneds mellemrum i henholdsvis november- og decemberhæftet af *Berlinische Monatsschrift*. Tilsyneladende er der tale om hurtigt henkastede lejlighedsskrifter - den første er fremprovokeret af en avisnotits, den anden svarer på et spørgsmål rejst et år tidligere i månedsskriftet -, men som blandt andre Ernst Cassirer har gjort opmærksom på, kan disse korte teksters betydning for den tyske filosofis videre udvikling næppe overvurderes. - Begge arbejder omhandler i og for sig den samme problemstilling: menneskets *udgang af umyndigheden*, dets *fremadskriden*; hvor traktaten om oplysningen imidlertid tager udgangspunkt i samtiden og de udfordringer, den konfronterer os med, drejer det sig i 'Idé til en almen historie med verdensborgerlig hensigt' om den samlede historiske bevægelse. Her skitserer Kant, hvordan historien kan forstås som et generelt fremskridt, der med tiden fører vor slægt 'fra dyriskhedens laveste til menneskehedens højeste niveau'. Kants historiefilosofi er dermed det første spæde forsøg på en systematisk udarbejdelse af forestillingen om, at historien som sådan må anskues som et samlet *fremskridt mod det bedre*.¹ På den ene side står 'Idé til en almen historie' således som begyndelse til den monumentale historiefilosofiske bestræbelse, der nogle årtier senere når sin absolutte kulmination hos Hegel; - på den anden side er den imidlertid også kendetegnet af en vis tilbageholdenhed, et historifilosofisk mådehold, som er begrundet i selve det kritiske projekts anatomi.

I sine to første Kritikker skiller Kant dels sanseverden og fornuftsverden radikalt ud fra hinanden, dels demonstrerer han, at de som henholdsvis natur- og frihedskausalitet ikke desto mindre kan sameksistere; naturvidenskaben og etikken kommer ikke i karambolage med hinanden, fordi de er tilordnet hver sit område og adlyder hver sine love. Men prisen for denne adskillelse er som bekendt, at det etiske trækkes tilbage til en subjektiv inderlighed, hvis gode hensigter ikke er garanteret at vække nogen som helst positiv genklang i en omverden, der qua sin mekaniske nødvendighedskarakter er indifferent over for den menneskelige fornufts aspirationer. - Samtidig med, at Kant åbner dette svælg, begynder han imidlertid at lede efter mulige modifikationer, og såvel den tredje Kritik som en

del af de forskellige politiske og historiefilosofiske småskrifter, kan læses som forsøg på - uden at forulempe den grundlæggende autonomi - at lade naturen række fornuften en hjælpende hånd og således kaste mere eller mindre spinkle gangbrædder over kløften mellem frihed og nødvendighed. Ved siden af den kosmologiske idé om verdens teoretiske enhed, som regulerer forstandserkendelsen, og frihedens idé, som bestemmer den moralske handlen, opererer Kant derfor med en tredje type fornuftsider, som lader naturen fremtræde under *teleologiens* synsvinkel. Selvsagt er der dog langt fra tale om en tilbagevenden til den form for vildt grasserende teleologiske spekulationer, som trivedes under rationalismen. Kants 'kriticistisk beskedne' forventninger til teleologien gælder derimod alene et håb om en vis opbakning til myndighedsbestræbelsen, en forsigtig indikation af naturens indforståethed med det praktiske ideal om et alment '*formålenes rige*'. Fornuften er, som det formuleres, '*interesseret*' i at finde vidnesbyrd om en orden i verden, der modsvarer dens egne målsætninger. Så længe naturen imidlertid udelukkende anskues på de ontologisk afkvalificerede og mekanisk-formale præmisses, som gør sig gældende i den videnskabelige forstandighed, er denne interesse dømt til at forblive hjemløs. Derfor indføres den teleologiske synsvinkel, der lader naturen fremtræde *som om* den besad en hensigtsmæssighed²

At dette teleologiske perspektiv på naturen også har historiefilosofisk relevans, ligger ved Kants særlige bestemmelse af historien som manifestation af en - delvis skjult - naturhensigt. I 'Idé til en almen historie med verdensborgerlig hensigt' opererer han således med antagelsen af, at historien i sine hovedtræk forløber i overensstemmelse med en 'bestemt, hemmelig naturplan', der sætter sig igennem bag om ryggen på den enkeltes - ofte både barnagtige og ondskabsfulde - motiver. Denne 'hemmelige naturplan' lader sig i og for sig hverken be- eller afkræfte af nogen empirisk erfaring, men må snarere forudsættes som en art 'apriorisk ledetråd' for den filosofiske betragtning af historien³ - den er, som Kant selv udtrykker det, »en idé om, hvorledes det måtte forholde sig med verdensgangen, hvis den skulle være i overensstemmelse med visse fornuftige formål«. - Kant tager udgangspunkt i den almindeligt anerkendte naturteleologiske grundsætning om, at ethvert væsens anlæg er bestemt til engang at udvikle sig fuldstændigt og hensigtsmæssigt. Deraf følger videre at naturens hensigt med mennesket først og fremmest må være at udvikle den *fornuftsevne*, som udmærker dette frem for alle andre jordiske skabninger - og det vil sige så meget som, at naturens formål med mennesket netop er, at det skal *overskride* sin blotte natur, sin rent 'dyriske værens mekaniske indretning'. Denne opgave lader sig imidlertid alene realisere i *arten*: på grund af dets forholdsvis korte levetid kan intet menneske i sig selv nå til en fuldstændig udvikling af fornuften, og derfor er hver enkelts liv indskrevet i en historie, der overstiger dets individuelle horisont og placerer det inden for rammene af en mere omfattende udviklingsproces, hvor de senere generationer nyder godt af og bygger videre på de resultater, deres forfædre har opnået. Det yderste og vanskeligste mål

for denne historiske proces er ifølge Kant dannelsen af en 'fuldkommen *retfærdig borgerlig forfatning*', som på sin side er afhængig af, at det gennem en regulering af de mellemstatslige forhold også lykkes at etablere en form for folkeforbund. Først i denne 'verdensborgerlige' tilstand vil alle de kim, naturen har nedlagt i menneskearten, kunne udvikles fuldstændigt.

Imidlertid består der lige fra starten en latent konflikt mellem de mål, naturen sætter sig med mennesket, og det middel, den benytter sig af, nemlig *antagonismen*. Menneskets '*asociale socialitet*', som på den ene side netop er den naturmekanisme, der med ærgerrighed, herske- og havepsyke som drivfjeder tvinger udviklingen fremad, stiller sig på den anden side hindrende i vejen for en endelig og fuldstændig realisering af dette utopiske endepunkt. »Kun tilnærmelsen til denne idé er pålagt os af naturen,« fastslår Kant. - At historiens definitive endemål således forbliver et måske uopnåeligt ideal, understreger imidlertid blot yderligere oplysningens uomgængelighed. Selv om Kant i meget vid udstrækning synes at forlade sig på forestillingen om en overgribende naturplan, tager han også visse forbehold over for tanken om et rent automatisk fremskridt. Af hensyn til vor 'fornuftige selvrespekt' vil naturen nemlig, at vi *selv* skal kæmpe os frem til de mål, den har sat for os. Hvor udgangspunktet for inddragelsen af teleologien kunne betragtes som et ønske om en 'opbakning' til bestræbelsen på at træde ud af umyndigheden, kræver dette omvendt også, at mennesket selv tager det sidste skridt - vores *autonomi* er i sagens natur vores eget anliggende. Derfor hedder det i 'Idé til en almen historie', at naturens yderste mål med menneskeheden stilles denne som en '*opgave*'. Naturen nøder os i kraft af de onder, en utøjlet antagonisme medfører, til at finde sammen i et fællesskab, men for at denne '*patologisk*-aftvungne overenskomst om et samfund' kan forvandles til en egentlig '*moralsk* helhed', fordres yderligere menneskenes egen gode vilje. Vi fuldbyrder med andre ord først naturens hensigt med vor art, idet vi gør denne hensigt til vor egen ved at påtage os den som et hverv. Den uendelige tilnærmelse til en fuldstændig borgerlig forfatning bliver derved også til en normativ maksime - ikke blot understøtter naturen fornuften, men fornuften synes i anden omgang også at måtte understøtte naturen ved at *forpligte* sig på fremskridtet.

Denne dobbeltbestemmelse af fremskridtet som både nødvendig *proces* og moralsk-politisk *opgave* er i og for sig analog til en tvetydighed, Michel Foucault har peget på i 'Besvarelse af spørgsmålet: Hvad er oplysning?' På den ene side indleder Kant sin lille traktat med at slå fast, at den umyndighed, som oplysningen betyder udgangen af, er *selvforskyldt*; derfor stiller oplysningen sig som en forpligtende opgave for hver enkelt af os, og derfor lyder dens valgsprog '*Sapere aude!* Hav mod til at benytte dig af *din egen* forstand!' På den anden side beskrives oplysningen imidlertid også som en fortløbende udvikling, der omfatter hele menneskeheden, og i samme åndedrag udvides tillige dens perspektiv til også at gælde den uforskyldte umyndiggørelse, som følger af mangelen på offentlig frihed

til at ræsonnere. »Således må oplysningen,« skriver Foucault, »betragtes både som en proces, i hvilken menneskene deltager kollektivt, og som en modig handling, der må udføres personligt. Mennesker er på en gang begyndelsesgrund for og bærer af den samme proces. De kan være aktører i processen i den udstrækning, de deltager i den, og processen foregår i den udstrækning, at mennesker beslutter at være dens frivillige aktører.«⁴

Ligeledes synes også fremskridtet mod det bedre i sidste instans at være afhængigt af, at menneskene påtager sig at være dets frivillige aktører. Ganske vist udkaster Kant en skitse til en uhyre teleologisk proces, som lidt efter lidt leder os frem mod vort historiske endemål, men de grunde, han anfører for at få os til at anlægge dette perspektiv på historien, er når det kommer til stykket mest *negative* (i begge ordets betydninger); hovedsagelig består de nemlig i en opregning af foruroligende konsekvenser, det ville have *ikke* at tænke sådan: I så fald ville 'den trøstesløse tilfældighed' - den blotte kontingens - træde i stedet for 'fornuftens ledetråd'; naturen ville blive udsat for en mistanke om at drive 'et barnagtigt spil med mennesket'; man ville ikke kunne afvise, at 'alle hidtidige fremskridt i kulturen' atter kunne tilintetgøres gennem 'en barbarisk ødelæggelse', og sidst, men ikke mindst ville menneskene, fordi de ville være ude af stand til 'at træffe på en fuldendt fornuftig hensigt' i deres egen historie, 'bringes til at håbe på den i en anden verden'.

En sådan tilsyneladende from længsel, der vender blikket bort fra det dennesidige for at hengive sig til drømmen om et transcendent paradys, beskrev Schiller nogle år senere som en 'resignation', og han afsluttede sit digt af samme navn med den manende linje 'Die Weltgeschichte ist das Weltgericht'⁵. Det kan stå som et samlende motto for den historiefilosofiske bestræbelse på at trække håbet om en himmelsk frelse ned på jorden ved, som Kant udtrykker det, at åbne en 'trøstende udsigt' mod en bedre fremtid. Hvis denne opmuntrende fortælling imidlertid skal have nogen effekt, må den nødvendigvis være troværdig, og forventningen om en trøsterig fremtid må således underbygges med en art garantiordning. På den ene side udfolder Kant derfor store anstrengelser for at demonstrere, hvorledes alt i sidste instans er tilrettelagt på en måde, der gør fremskridtet uundgåeligt, og i den forbindelse taler han om det teleologiske perspektiv på historien som en '*retfærdiggørelse afforsynet*': for at slippe ud af de resignerede guldalder- og paradysdrømme er det, som det formuleres i 'Mutmaßlicher Anfang der Menschengeschichte', 'af yderste vigtighed' at være '*tilfreds*' med det forsyn, der regerer verdensgangen.⁶

På den anden side er hovedformålet med hele denne filosofiske *chiliasme*, der tildeler historien en 'a priori ledetråd' og forsyner fremskridtsforventningen med et teleologisk fundament, imidlertid netop at indgive os det nødvendige mod til, midt i de utallige besværligheder, historien konfronterer os med, at videreføre oplysningens projekt. For, hævder Kant, det hører »den menneskelige natur til, at den selv ikke i henseende til den allerfjerneste epoke, som vor art skal indtræde i, kan

forholde sig ligegyldig, hvis blot denne epoke kan ventes med sikkerhed.« 'Idé til en almen historie med verdensborgerlig hensigt' er et bidrag til en sådan handlingsbefordrende vished - en underforstået opfordring til aktivt at stille sig på oplysningens og fremskridtets side. En filosofisk fremstilling af historien i overensstemmelse med en bestemt naturplan er ifølge Kant ikke alene en teoretisk mulighed, men vil - i kraft af sin opmuntrende bistand til fornuften - tillige medvirke til i praksis at fremme denne naturhensigt. Fremskridtsforventningen er således, om ikke ligefrem en selvopfyldende, så i det mindste en *selvbefordrende* profeti.

¹ Selve begrebet om historien som et generelt fremskridt mod det bedre formuleres først eksplicit i 'Mutmaßlicher Anfang der Menschengeschichte' fra 1786, men allerede i 'Idé til en almen historie' udgør den fremstillingens implicite grundlag.

² I *Kritik der reinen Vernunft* hedder det således: »Fornuftens spekulative interesse gør det nødvendigt at betragte alle vidnesbyrd om orden i verden, som om de var udsprunget af den allerhøjeste fornufts hensigt.« (*Werke in sechs Bänden*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1966, Bd. II, s. 594 [B 714].)

³ Knap femten år senere, i andet afsnit af *Streit der Fakultäten* fra 1798, eftersøger Kant dog en begivenhed, der trods alt kan give et empirisk fingerpeg om historiens almene tendens. Han finder dette 'historietegn' i Den franske Revolution - ikke i dens faktiske forløb, men i den *entusiasme*, hvormed tilskuerne bevidnede denne. (Cf. *Werke* VI, s. 356ff.)

⁴ Michel Foucault, 'Hvad er oplysning?' i *Slagmark* nr. 9, Århus 1987, s. 92.

⁵ Cf. Friedrich Schiller, 'Resignation' i *Sämtliche Werke. Erster Band*, Carl Hanser Verlag, München 1975, s. 133.

⁶ Således kommer historiefilosofien stiltiende til at indtage pladsen som en art sekulariseret variant af den teodicé, Kant ellers tager afsked med i 'Über das Mißlingen aller philosophische Versuche in der Theodizee'. - Den samme forskydning fremhæves eksplicit hos Hegel, hvis *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* slutter med at konstatere, at fordi verdenshistorien er historien om udviklingen og virkeliggørelsen af frihedens idé, er dén den virkelige teodicé - 'retfærdiggørelsen af Gud i historien'. »Kun *dén* indsigt, at det, der er sket og alle dage sker, ikke alene ikke er uden Gud, men i det væsentlige er hans eget værk, kan forsones ånden med verdenshistorien og virkeligheden,« lyder forelæsningernes sidste sætning. (*Werke in zwanzig Bänden*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1970, Bd. 12, s. 540.)